

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
кандидата юридичних наук, доцента
Печеного Олега Петровича
на дисертацію Цеголко Анни Вікторівни
«Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб
як учасників спадкових правовідносин»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081«Право»

Розвиток цивільних відносин, як і сучасного суспільства в цілому, характеризується підвищенням рівня ускладненості правових і соціальних зв'язків, їх значною динамічністю, структурною розгалуженістю. Будучи багатоаспектною, вказана тенденція пронизує весь спектр правових відносин, що виникають в суспільстві, не обминаючи і спадкові відносини, що складають предмет цивільно-правового регулювання. Насамперед ускладнення правовідносин набуло поширення у двох напрямках — у структурно-суб'єктному, і об'єктному. Серед суб'єктів в найбільшій мірі це стосується таких учасників спадкових правовідносин, як неповнолітні особи, відносини за участю яких з одного боку відрізняються складністю, розгалуженістю та вимагають детального правового регулювання, а з іншого — потребують додаткових ефективних механізмів охорони і захисту прав та інтересів цього кола учасників спадкових правовідносин, з огляду на їх вікові і соціальні особливості. Відомо, що неповнолітні особи не тільки наділені збільшеною властивістю сублімувати сучасні чинники та трансформувати їх у новітнє русло, а й роблять це набагато швидше й ефективніше, ніж старше покоління, що безперечно має враховуватись у побудові каркасу спадкових правовідносин за участю цих осіб.

Наведені фактори зумовлені не тільки функціональним спрямуванням спадкових відносин на забезпечення правонаступництва, а й необхідністю забезпечити рівні можливості для здійснення і захисту спадкових прав усіх

учасників спадкових правовідносин, включаючи неповнолітніх як категорії осіб, які потребують правової уваги у цій сфері.

Проблематика спадкових правовідносин та особливостей їх суб'єктного складу на фоні модернізації цивільного законодавства, розвитку майнового обороту привертала увагу вітчизняних науковців. Зокрема, змістовно досліджувалися теоретичні питання становлення і розвитку спадкового права (Заїка Ю.О.), спадкових правовідносин (Рябокоть Є. О.), складу спадщини (Лещенко Л. В.), спадкування за заповітом (Чуйкова В. Ю.), його виконання (Кухарев О. Є.), обов'язкової частки у спадщині (А. М. Ковальчук), порівняльно-правових та міжнародно-приватноправових аспектів спадкового права (М. О. Михайлів, В. В. Маньковський). У виконаній останнім часом роботі Кірик А. Ю. (Кірик А. Ю. Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом, 2021), хоча і розроблено гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом, тобто ця робота є близькою за обраною тематикою до сфери досліджуваної проблематики, тим не менш не охоплено предметом аналізу питання участі неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах.

Констатуємо, що спектр науково-теоретичних проблем спадкування, пов'язаних із участю неповнолітніх у спадкових правовідносинах, є досить широким, що не дозволяє вести мову про наближення до вичерпання актуальності їх дослідження на дисертаційному рівні. Необхідність проведення наукових розробок у цьому напрямку підсилюється і змінами в чинному законодавстві, і необхідністю аналізу практики його застосування, з висвітленням відповідного кола проблемних питань спадкування та пошуком науково обґрунтованих шляхів до їх вирішення.

Наведене дозволяє стверджувати, що робота Цеголко А. В. є першим комплексним дослідженням проблематики спадково-правового статусу неповнолітніх за цивільним законодавством України, що визначає її наукову новизну.

Дисертаційна робота Цеголко А. В., представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є вельми корисною як для теоретичної науки, так

і для практики. Розробники доктрини спадкового права в своїх працях, виконаних в різні історичні періоди, опрацювали багато питань, пов'язаних із спадкуванням. Однак якісні зміни суспільного середовища, соціально-економічних і правових реалій відкрили перед науковцями новий їх вимір. Все це дозволяє констатувати, що тематика наукового дослідження Цеголко А. В. є актуальною, а саме дослідження — своєчасним і корисним для юридичної науки і практики.

Проведене Цеголко А. В. наукове дослідження має важливе прикладне значення, оскільки авторські розробки можуть бути використані як безпосередніми учасниками спадкових правовідносин, так і органами, що застосовують правові норми у власній практиці, при вирішенні спорів, що пов'язані із спадкуванням неповнолітніми особами. Це стосується нотаріату, органів опіки і піклування, ювенальної юстиції, державних і приватних виконавців.

Додатковим аргументом в обґрунтування актуальності тематики дисертаційного дослідження є потреби судової практики, у якій як існували раніше, так і дедалі частіше з'являються досить складні спори, пов'язані із захистом спадкових прав неповнолітніх. Як член Науково-консультативної Ради при Верховному Суді, відмічаю широке коло досить складних питань практичного характеру, які постають перед судами при вирішенні спорів про спадкування.

Констатуємо, що рецензована дисертація привнесла в арсенал української юридичної науки низку нових, важливих у науковому аспекті, розробок, висновків та рекомендацій.

Основні положення дисертації Цеголко А. В. *Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин* відображено в чотирнадцяти опублікованих роботах: у шести наукових статтях та восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Таким чином, результати дослідження пройшли апробацію згідно з нормативними вимогами.

Аналіз дисертаційного дослідження свідчить про логічність побудови і повноту викладення матеріалу.

У першому розділі рецензованої роботи викладено загальнотеоретичну і методологічну основу дослідження, окреслено історіографію дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах, висвітлено напрями проведених наукових робіт із спадкового права щодо певних аспектів відкриття спадщини, прийняття або відмови від її прийняття, вжиття заходів з охорони спадкового майна, обсягу прав та обов'язків неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, здійснення юрисдикційних повноважень в процесі спадкування неповнолітніми особами.

Другий розділ дисертації у повній мірі відображає проблематику цивільно-правового статусу неповнолітніх у спадкових правовідносинах з критичним аналізом наукових підходів до розуміння ключових понять цієї сфери. Автор детально аналізує теоретичні положення елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб, наводячи, що досить важливо, такі особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб, як темпоральність, відсутність абсолютної самостійності, комплексність. Слід погодитись із аргументацією дисертанта про необхідність у визначених випадках *доповнення* цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб елементами цивільно-правового статусу батьків (усиновлювачів), піклувальника, кваліфікуючи це як особливість, яка зумовлена віковим критерієм. Важливим є акцент на ту обставину, що права та обов'язки, які включені до складу спадщини, не тотожні правам та обов'язкам, які є складовими елементами цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб. У роботі здійснено узагальнення процедур прийняття спадщини, відмови від прийняття спадщини, відкликання такої відмови, виокремлено особливості кожної з них. Свої наукові розробки автор продовжує у розроблених пропозиціях щодо удосконалення механізму спадкування, обґрунтовуючи доцільність подання неповнолітніми особами заяви про прийняття спадщини у певних випадках, зокрема при неможливості встановити дійсне коло

спадкоємців; наявності спору про право на спадкування; ускладнення відносин спадкування іноземним елементом; в умовах воєнного стану в Україні, коли неповнолітній спадкоємець перебуває за кордоном чи спадкове майно знаходиться на тимчасово окупованих територіях.

Автор розробив власне бачення сутності права на обов'язкову частку у спадщині як особистого, персоніфікованого права, реалізація якого не залежить від волі спадкодавця та має на меті забезпечити збереження мінімальних гарантій утримання після смерті спадкодавця. Це право зумовлено не лише віковими особливостями, спадкоємців, а й родинною спорідненістю з спадкодавцем.

Системний підхід до способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб демонструє дисертант у третьому розділі наукової роботи, у якому досліджено поняття, види способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, і судова практика щодо відповідних спорів.

Заслужують на увагу, з огляду на їх теоретичну значущість, розсуди дисертанта щодо рівнів розуміння категорії «правовий статус» в одному випадку комплекс юридичних можливостей та юридичної відповідальності суб'єкта, правові способи їх здійснення, а в іншому – тільки права, свободи та обов'язки. При цьому автор не тільки знаходить пояснення такому плюралістичному підходу до розуміння поняття «правовий статус», а й доводить, що це об'єктивно зумовлює наявність розгалуженої системи класифікації за різними кваліфікаційними критеріями (с. 83, 89) за суб'єктом; за галузевим визначенням положення особи; залежно від наявності чи відсутності в особи громадянства залежно від діапазону можливої поведінки особи (с. 83, 89).

Досліджуючи питання правового статусу суб'єктів спадкових правовідносин, дисертант аналізує закріплені у нормах цивільного законодавства поняття «спадкування», «спадщини», «спадкоємці». При цьому у випадку спадкування неповнолітніми особами діє презумпція прийняття спадщини, автор обґрунтовує введення у юридичний оборот нової

категорії — *фактичні спадкоємці* (с. 95). Додатково пояснює, що на стадії прийняття спадщини через цю категорію найбільш чітко простежується комплексний характер цивільно-правового статусу неповнолітньої особи, відсутність абсолютної самостійності та юридичної незалежності (с. 97).

Слід визнати наявність ознак наукової новизни у авторській тезі, що визначальною характеристикою цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві є *здебільшого комплексна правова суб'єктність*. Поєднання фрагментів правоздатності та дієздатності неповнолітньої особи, батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування дає змогу неповнолітній особі реалізовувати повною мірою надані законодавцем правомочності у спадковому праві (с.98).

При дослідженні особливостей прийняття спадщини неповнолітніми, автор вказує на право неповнолітнього подати заяву про прийняття спадщини без згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників (с. 105-106). При цьому оскільки законодавцем не наведено випадків, за яких необхідне подання такої заяви, дисертант не тільки обґрунтовує необхідність опрацювання переліку таких випадків, але і наводить їх приблизний перелік. Видається, що корисним буде не формування переліків, які у цивільному праві здебільшого є невичерпними, а визначення критеріїв, загальних підходів до їх побудови і змістовного наповнення.

В роботі досліджуються прикладні механізми охорони спадкового майна, у площині окремих об'єктів, зокрема особливості опису речей, які знаходяться в індивідуальному банківському сейфі. Автор обґрунтовано доводить, що здійснення заходів з охорони спадкового майна, яке передано в індивідуальний банківський сейф, суперечить змісту такої нотаріальної дії. Мета заходів з охорони спадкового майна – перешкодити його псуванню, розкраданню, зменшенню вартості. Якщо ж спадкове майно перебуває в індивідуальному банківському сейфі, то така мета фактично досягається без вчинення додаткових дій, а проведення опису вмісту індивідуального банківського сейфу стає необхідним не так для охорони спадкового майна, як

для визначення його обсягу (с. 134-135). Отже, відповідна нотаріальна, судова і банківська практика підлягає корегуванню, що підкреслює практичну цінність наукових напрацювань.

Важливим є питання щодо визначення і відшкодування витрат, пов'язаних із здійсненням заходів з охорони спадкового майна, оскільки норма законодавства лише вказує на «витрати по зберіганню чи управлінню», але чітко не визначає, які саме витрати підлягають відшкодуванню (с. 139). Не встановлено, чи відшкодовуються лише фактичні витрати, чи особа, яка здійснювала зберігання чи управління майном, може претендувати на отримання винагороди за надані послуги. Якщо такі функції покладались на виконавця заповіту, то оплата здійснюється за виконання повноважень загалом, зокрема за охорону спадкового майна. Слід погодитись, що при застосуванні «розумності» як складового відповідного принципу цивільного права (п. 6 ч. 1 ст. 6 ЦК), критерію визначення розміру плати за вжиття заходів з охорони спадкового майна необхідно зважати на особливості спадкової маси, щодо якої вжиті відповідні заходи охорони, складність та обсяг таких заходів, а також їх *результативність*.

В обґрунтування наведених розсудів в роботі наводиться аналіз відповідної судової практики з таких складних питань, як питання відшкодування витрат на охорону спадкового майна, що може бути використано при підготовці відповідних оглядів судової практики і наукових рекомендацій.

При дослідженні механізму захисту спадкових прав неповнолітніх, автор наголошує, що цивільне законодавство не містить норм, які би безпосередньо закріплювали *спеціальні* способи захисту цивільних прав. Такий перелік може бути визначений як на підставі положень ст. 16 Цивільного кодексу України, з урахуванням особливостей спадкових правовідносин та підстав їх виникнення, так і з огляду на структуру розміщення норм у Книзі шостій Цивільного кодексу України (с. 151). До спеціальних способів віднесено тлумачення заповіту, визнання його недійсним, визнання недійсним

свідоцтва про право на спадщину, усунення від права на спадкування; визнання недійсною відмови від прийняття спадщини та інші.

Важливим аспектом захисту спадкових прав неповнолітніх слід визнати їх захист нотаріусом (ст. 18 Цивільного кодексу України), на що в роботі звертається увага накладення, зокрема у площині накладання нотаріусами заборони відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно).

Виміром можливостей захисту у спадкових правовідносинах є не тільки нотаріальна, а й судова практика, причому захист прав неповнолітніх осіб при спадкуванні реалізується не лише в порядку позовного провадження за наявності певного порушення, а й в межах окремого провадження (с. 177). У дисертації піддано аналізу і критичному осмисленню значний масив судової практики національних судів, висновків та рішень європейських судових інституцій, що дозволило надати власне бачення щодо захисту прав та інтересів неповнолітніх у сфері спадкування.

Аналіз тексту дисертації свідчить про її відповідність встановленим вимогам, відсутність порушення автором академічної доброчесності. Дисертаційна робота демонструє опрацювання чинного законодавства України та матеріалів судової практики, а джерельна база дисертації включає 190 найменування використаних джерел, що є достатнім для виконання поставлених завдань.

Вивчення та аналіз тексту дисертації, наукових публікацій здобувача, в яких містяться основні результати наукової роботи, дає підстави констатувати, що дисертаційне дослідження Цеголко А. В. є завершеною, самостійною, науковою кваліфікаційною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати.

Однак не з усіма положеннями рецензованої дисертації можна погодитись, як і будь-яка робота такого рівня вона не позбавлена певних упущень, а окремі авторські судження позбавлені відповідного рівня обґрунтованості і викликають зауваження.

1. Потребує пояснення твердження, викладене на с. 95 дисертації :

Варто також зважити на те, що закріплене законодавцем за неповнолітніми особами саме як за дітьми спадкодавця (в розумінні кровного споріднення або усиновлення) право на обов'язкову частку у спадщині не заперечує можливість спадкування вказаними особами за заповітом або за законом у порядку черговості.

Неповнолітні особи є потенційними спадкоємцями згідно з презумпцією прийняття спадщини.

Адже, право на обов'язкову частку у спадщині у контексті ч. 1 ст. 1241 ЦК України є видом спадкування за законом, який застосовується за наявності заповіту. Відповідно, необхідний спадкоємець може спадкувати обов'язку частку (за законом) і бути спадкоємцем за заповітом. Тому потребує пояснення, про яку *можливість спадкування* за законом у порядку черговості йдеться у наведеному судженні дисертаційної роботи.

2. Досить спірними виглядають запропоновані в роботі (с. 97) складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як фактичних спадкоємців, зокрема права, які безпосередньо пов'язані з процесом прийняття та оформлення спадщини: відмовитись від прийняття спадщини, відкликати таку заяву; *на ознайомлення із спадковою справою*, зі складом спадщини; отримати свідоцтво про право на спадщину; надати згоду на спадкування особами, які пропустили строк для прийняття спадщини; на виділ належної частки в натурі; надавати згоду (усну/письмову) на зміну розміру частки когось із спадкоємців; контролювати дії виконавця заповіту; оскаржувати в судовому порядку дії виконавця заповіту; захищати в судовому порядку права на отримання спадщини (конкретну частку такої); на охорону спадкового майна та управління ним.

Постає питання про правову основу деяких з них, зокрема права на *ознайомлення із спадковою справою*, з огляду на *таємницю заповіту* (ст. 8 Закону України «Про нотаріат» та інші перестороги, передбачені цим законом.

3. Дисертант аналізує фундаментальну категорію спадкового права — права на спадкування, розробивши у якості базового підхід, за яким право на спадкування — це сукупність правомочностей спадкоємця, які виникають у зв'язку з відкриттям спадщини, за умови наявності права бути закликаним до спадкування (с. 100). Видається, що такий підхід до права на спадкування виглядає теоретично уразливим принаймні у двох аспектах. *По-перше*, слід визначитись із його співвідношенням із іншими категоріями спадкового права, зокрема із спадковим правовідношенням, чи виступає це право виключно змістом останнього, або ж здатне до існування та здійснення у межах інших правовідносин, навіть і тих, які не є цивільно-правовими? *По-друге*, умовою існування права на спадкування автором визначено існування права бути закликаним до спадкування, тобто іншого права, що породжує проблему співвідношення цих прав, їх віднесення до суб'єктивних (або ж інших) прав і можливості виникнення та існування права на спадкування без означеної умови.

4. Детально аналізуючи сутність права на обов'язкову частку у спадщині, дисертант вказує, що вимоги до форми згоди на виділення обов'язкової частки з майна не охопленого заповітом законодавчо не встановлені. При цьому пропонується, що така повинна подаватись нотаріусу у письмовій формі, а у випадку подання неповнолітньою особою — за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників і органу опіки та піклування. Така заява у день подачі повинна підлягати внесенню до Книги обліку і реєстрації спадкових справ (с. 109). Виникає необхідність обґрунтувати потребу у наявності і згоди батьків (обох чи одного з них?), і згоди органу опіки та піклування, особливо з огляду на те, що при спадкуванні набуває, а не втрачає відповідних майнових благ.

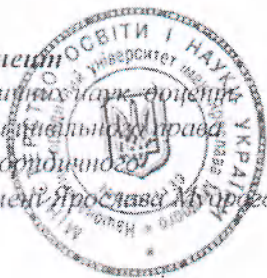
5. Досить спірними є твердження про застосування віндикаційного позову (с. 156, 188). Автор вказує, що при витребуванні квартири, яка входить до складу спадщини, однак була *продана* неналежним спадкоємцем, доцільно звертатись із віндикаційним позовом, а не з позовами про визнання

права власності, визнання недійсними договорів, на підставі яких майно перейшло до третьої особи. Водночас, неповнолітній спадкоємець, який успадкував майно і воно перебуває у володінні третьої особи, може витребувати таке майно від добросовісного набувача в порядку, у разі, якщо успадковане майно вибуло з володіння не з волі померлого (с. 188). Виникає необхідність обґрунтувати сферу застосування віндикаційного позову — при продажі неналежною особою (а продаж, як відомо можливий лише у власність) або при перебуванні майна у володінні третьої особи, з огляду на законодавчу конструкцію віндикаційного позову за ст. 387 ЦК України.

Але висловлені зауваження свідчать про складність питань, що розглядаються у дисертації, їх дискурсивне спрямування, не несуть концептуального характеру і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи Цеголко А.В.

Наведене дає підстави для загального висновку, що рецензоване дисертаційне дослідження Цеголко Анни Вікторівни *Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин*, в повній мірі відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам п. п. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор — Цеголко Анна Вікторівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Печений О. П.

Підпис	<i>Печений О. П.</i>
Засвідчую	<i>Печений О. П.</i>
Нач. ВК	<i>Печений О. П.</i>
№	20
Д.	11 08 23